

TUR237 TÜRKİYE TÜRKÇESİ SÖZCÜK TÜRLERİ

(10. HAFTA)

4. ZARFLAR (*Alm. adverbium, umstandsvort; Fr. adverbe; İng. adverb; Osm. zarf*)

Zarflar (belirteçler); fiillerin, sıfatların ya da yine kendi türünden sözcüklerin anlamlarını farklı açılardan belirginleştiren niteleme/niceleme görevli sözcüklerdir. Görev açısından sıfat türündeki sözcüklerle büyük benzerlik gösterirler. Çünkü sıfatlar ve zarflar esas itibarıyla birtakım sözcüklerin özelliklerini ortaya koyan anlamı açıklamaya yardımcı dil unsurlarıdır (Efendioğlu 2008: 71).

Türkçede isim ve sıfat sözcük sınıflarını birbirinden net olarak ayırmaya imkân tanıyacak biçimsel bir işaretleyici bulunmadığı gibi, zarfları isim ve sıfatlardan ayırt etmeyi sağlayacak biçimsel bir işaretleyici de yoktur. Benzer şekilde Türkçede isim, sıfat ve zarfları birbirinden ayırmayı sağlayacak anlam bilgisel belirtilerin de olduğunu söylemek mümkün değildir. Bu noktada başvurulacak en elverişli kaynak sözdizimsel bakış açısı olacaktır (Özezen 2008: 328-329).

Ergin, zarfları *zaman, yer, durum ve miktar bildiren isimler* olarak tanımlamış, tek başına isimden başka bir şey olmadığını, ancak söz öbeklerindeki fonksiyonuna göre bu adı aldığını ifade etmiştir (2004: 258).

Demir ve Yılmaz; bir fiili herhangi bir çekim eki almadan *zaman, yer, durum, azlık, çoğul, soru* gibi çeşitli açılardan niteleyen ad soylu kelimelerdir şeklinde tanımlamıştır (2012: 224).

Korkmaz, fiillerin, sıfatların, sıfat-fiillerin ve görev bakımından zarf niteliğindeki kelimelerin anlamlarını *zaman, ölçü, niteleme, yer, yön, vasıta, miktar, şart* gibi çeşitli bakımlardan etkileyerek daha belirgin duruma getiren veya sınırlayan kelime türü açıklamasını yapmıştır (2007: 250).

Semantik Açıdan Belirteçler

Türkçe Sözlük'te, "Bir fiilin, bir sıfatın veya bir zarfın anlamını zaman, yer, ölçü, nitelik, soru kavramları bakımından etkileyen kelime, belirteç". Zeynep Korkmaz'a göre, "Fiillerin, sıfatların, sıfat-fiillerin ve görev bakımından zarf niteliğindeki kelimelerin anlamlarını zaman, ölçü,

niteleme, yer, yön vasıta, miktar, şart gibi çeşitli bakımlardan etkileyerek daha belirgin duruma getiren veya sınırlayan kelime türü". Muharrem Ergin'e göre, "Zarflar zaman, yer, hal ve miktar isimleridir". Doğan Aksan'a göre, "Eylemlerin, eylemsilerin, sıfatların ya da görevce kendine benzeyen sözcüklerin anlamlarını etkileyen, kimi kez güçlendirip kimi zaman kısıtlayan sözcüklerdir". Berke Vardar'a göre, "Geleneksel dilbilgisinde bir eylemin, bir sıfatın, bir ilgecin, bir bağlacın ya da kendi türünden bir başka birimin anlamını etkileyen, onu kesinleştirerek ya da kısıtlayarak belirleyen birim". Dilcilerin yapmış olduğu tanımlara göre:

Belirteçler başta eylemleri, eylemsileri niteler: *Sınıfa koşarak geldi.*

Belirteçler cümledeki sıfatları derecelendirir: *Her yıl Safranbolu'yu pek çok turist ziyaret etmektedir.*

Kendi sınıfından sözcük ve sözcük öbeklerini de yani belirteç ve belirteç öbeklerini derecelendirir: *Derslere yetişebilmek için daha erken kalkmalısın.*

Belirteçler de sıfatlar gibi *seçimlik-eklenti* sözcüklerdir. Tümceye göre bir belirtecin yerine başka bir belirteç koyulabilir.

Efe, *ağlayarak* gitti.

Efe, *dün* gitti.

Efe, *güle güle* gitti.

Belirteçler, görev ve anlam bakımından *zaman, yer-yön, miktar, niteleme-durum, soru* belirteçleri şeklinde altıya ayrılırken; biçim bakımından *yalın, türemiş, bileşik ve öbekleşmiş belirteçler* olarak dörde ayrılmaktadır. Belirteçler Türkiye Türkçesinde genellikle ad, sıfat, adıl gibi değişik türlerden alınan sözcüklerle kurulduğundan dolayı belirtecin yalın durumu gerçekte bir addır. Ancak her ad belirteç görevini üstlenmemektedir. Sadece zaman, miktar, yön gösteren adlar ile durum, pekiştirme ve sorma gibi nitelikler taşıyan adlar belirteç olabilmektedir (Korkmaz, 2014: 451).

Morfolojik Açıdan Belirteçler

Belirteçler de sıfatlar gibi çekimlenemezler. Ayrıca belirteçleri biçimsel olarak belirleyen bir unsur da yoktur. Ancak addan, sıfattan ve eylemden belirteç işlevli sözcük türeten birçok türetim eki vardır. Bunun yanında Arapçadaki "-en" ekini alan ve Türkçede belirteç vazifesi gören sözcükler de mevcuttur.

*güzel+ce, akşam+leyin, ani+den, çabuk+cak, sev-dikçe, ağla-y-a ağla-y-a, an+sızın...
beden+en, fikr+en, kısm+en, nakl+en, mecbur+en...*

Ad çekim eklerini alan belirteçler o eklerle birlikte kalıplaşmıştır. Çünkü o ekler asıl fonksiyonlarını kaybederek belirteçselleşmiştir (*birden, aniden, ikide birde, boyuna, nihayetinde, sonunda, ötesinde, görünürlerde, esnasında, aslında...*).

Ama *icabında* yine yumruğumu kullanabilirdim. TS (*icab+ı+n+da*, sözcüğünde adıl uyum yoktur. Ayrıca *+da* bulunma hali eki yer bildirmediği için bu eklerde *işlev kaybı (function shift)* olmuştur.)

Onun *sayesinde* bu işi başardık. (*saye+si+n+de*, sözcüğünde adıl uyum söz konusudur. Çünkü bu sözcük "*benim sayemde*" şeklinde de kullanılabilir. Sözcükte *+da* bulunma hali eki işlevini kaybetmiştir. Adıl uyumundan dolayı edata yakın ama tam edatlaşmadığı için ve edat öbeklerinden belirteç yapılabildiği için Türkçe Sözlük bu tarz sözcükleri belirteç olarak vermeyi uygun görmüştür. *nezlinde, gıyabında, hakkında, nazarında...*)

Sözcük türü ve işlev olarak direkt belirteç vazifesi gören sözcüklerin yanında sözcük türü belirteç olmadığı halde belirteç işleviyle kullanılan sözcükler de vardır. Bu tarz sözcüklere *belirtecimsi* denir. Chomsky'nin Evrensel Dilbilgisi Kuramına göre de *sıfır türetim (zero derivation)* denilmektedir.

O, derslerini çok *güzel* anlatır. (*güzel* sözcüğü sıfat olduğu halde burada belirteç görevinde kullanılmıştır.)

Ablam otobüse *akşam* binecekmiş. (*akşam* sözcüğü tür olarak isim olduğu halde burada belirteç görevinde kullanılmıştır.)

Sentaks Açısından Belirteçler

Belirteçler, sıfatlardan ve kendi türlerindeki kelimelerden önce gelmekle birlikte asıl yerleri eylemlerin önüdür. Tümcede, belirteç tümleci olarak görev alırlar. Ancak her belirteç tümleci, belirteç değildir.

29 Ekim'de evlendim. ("ne zaman" sorusunu cevap verdiği için işlev olarak belirteç tümleci olsa da sözcük türü olarak addır.)

Belirteç tümleci, yüklemi zaman, yer, yön, ölçü, nitelik ve soru gibi özellikler yönünden tamamlayan ögedir (Atabay vd., 1981: 62). Görev açısından dolaylı tümleçlere çok benzer. Yer

yön belirteçleri ad durum eklerinden birini aldığından adlaşarak tümcede dolaylı tümleş vazifesi görür. Burada dikkat edilmesi gereken durum eklerinin temel işleviyle kullanılıp kullanılmadığıdır. Anlamsal işlevine dikkat etmek gerekir.

Zarf Türleri

Mevcut çalışmalarda zarflara ait çeşitli türler ortaya konmuş olup bir kısmı şu şekildedir:

Emre, ulaçlar başlığı altında işlediği sözcük türünü; *zaman ulaçları, uza ulaçları, nicelik ulaçları, nasıllık ulaçları ve onaylama ulaçları* olmak üzere beş alt türe ayırarak açıklamıştır (1946: 359).

Ergin; *yer zarfları, zaman zarfları, nasıllık-nicelik zarfları ve azlık çokluk zarfları* olmak üzere dört çeşide ayırmıştır (2004: 259)

Korkmaz, kökenleri, yapıları ve işlevleri olmak üzere üç temel üzerine tasnif etmiştir. Bu tasniflerden *kökenlerine göre olan yabancı ve Türkçe zarflar; yapılarına göre olan basit, türemiş ve kelime grubu yapısındaki zarflar; işlevlerine göre olan ise zaman, yer-yön, tarz, azlık-çok ve soru zarfları* şeklinde alt başlıklara ayrılmaktadır (2014).

Gencan, belirteçler başlığı altında ele aldığı sözcük sınıfını; *yer, yön belirteçleri, durum belirteçleri, azlık-çokluk belirteçleri, soru belirteçleri* işlevsel açıdan tasnif etmiş ve sonrasında belirteçlerin yapıları başlığı altında *yalın, türemiş bileşik, öbekleşmiş ve deyimleşmiş belirteçler* olmak üzere beş farklı alt sınıfı da yapısal çerçevede oluşturmuştur (1975).

Banguoğlu; gerçekleştirme, miktar, nitelik, yer-yön, zaman ve suret/tarz zarfları olmak üzere altı temel sınıf üzerinden açıklamada bulunmuştur (1974: 372-374).

Delice, türü sadece işlev açısından ele almış olup tasnifini durum, zaman, yer-yön, azlık-çokluk ve soru zarfları şeklinde gerçekleştirmiş; yapısal incelemeyi öngörmekle beraber yapısal tasnife başvurmamıştır (2017: 73-75).

Atabay, Kutluk ve Özel'in çalışmaları farklı açılardan yaptığı sınıflandırmalar ve örneklerle önce çıkan bir tasniftir:

A. Görev ve anlam bakımından belirteçler

1. Zaman belirteçleri: eskiden, dün, demin, şimdi, sonra.
2. Yer, yön belirteçleri: aşağı, yukarı, ileri, geri, içeri, dışarı.
3. Ölçü belirteçleri

- 3.1. Eşitlik belirteçleri: bu kadar, o kadar, o denli, bu denli.
- 3.2. Üstünlük belirteçleri: daha.
- 3.3. En üstünlük belirteci: en.
- 3.4. Aşırılık belirteçleri: çok, gayet, pek, fazla, epeyce, az, azıcık.
4. Niteleme ve durum belirteçleri
 - 4.1. Niteleme belirteçleri: iyi, doğru, güzel.
 - 4.2. Durum belirteçleri
 - 4.2.1. Kesinlik belirteçleri: er geç, asla, hiç mi hiçi, mutlaka.
 - 4.2.2. Dilek belirteçleri: bari, keşke, tek, inşallah.
 - 4.2.3. Yineleme belirteçleri. yine, bazı bazı, ikide bir.
 - 4.2.4. Umu belirteçleri: sanırım ki, inşallah, Allah vere.
 - 4.2.5. Olasılık belirteçleri: olsa olsa, varsayalım, farzet ki.
 - 4.2.6. Yanıt belirteçleri: peki, elbette, yok, evet, hayır, hayhay.
 - 4.2.7. Sınırlama belirteçleri: artık, ancak, yalnızca.
 - 4.2.8. Koşul belirteci: eğer.
 - 4.2.9. Üleştirme belirteci: teker teker, beşer onar.
 - 4.2.10. Yaklaşıklık belirteçleri: şöyle böyle, hemen hemen, aşağı yukarı.
5. Gösterme belirteçleri: işte (dönmem işte; işte at, işte meydan)
6. Soru belirteçleri: ne, nasıl, ne biçim, hani?

B. Biçim açısından belirteçler

1. Yalın belirteçler: dün, geç, yarın, en, pek, çok.
2. Türemiş belirteçler: erken, sonra, ansızın, yazın, güzün.
3. Bileşik belirteçler: bugün, biraz, birçok, böyle, şöyle.
4. Öbekleşmiş belirteçler: öne doğru, pek çok, doğru dürüst, er geç (Atabay, Kutluk ve Özel, 2003: 83-100).

Zarfları belirleme ölçütleri

Tasnifler çoğunlukla anlama dayalı yapılmış olup pek çok sözcük zarf kategorisinde değerlendirilmiştir. Ancak bunların pek çoğunun yeniden değerlendirilmesi gerektiği açıktır. Bunu yapabilmek için bazı ölçütler şu şekilde ortaya konabilir:

1. Anlambilimsel Ölçütler

• Eylemleri, sıfatları ve belirteçleri ve bazen de tümcenin tamamını zaman, yer, yön, nitelik durum veya derece bakımından niteleyen ve niteledikleri sözcük türlerine sınırlama ve belirginlik anlamı katan sözcüklerdir:

1. Çok koştu. (Eylem Niteleme)
2. Pek güzel değilmiş. (Sıfat Derecelendirme)
3. Galiba Ayşe geldi. (Tümce Niteleme)

• Niteleme zarfları sadece eylemi; miktar zarfları ise eylemi, zarfı ve sıfatı belirtir:

1. Çok konuştun.
2. Çok geri gitmelisin.
3. Çok iyi adamdı.

• Belirteçlere ve sıfatlara karşılaştırma-üstünlük anlamı katarlar.

2. Biçimbilimsel Ölçütler

• Çekimlenemezler.

• *+leyin, +ca, +In*, gibi ekler zarf türetim ekleri bakımından işaretleyici olarak değerlendirilebilir. Bu yapılara örnek olarak *öğlenleyin, akşamleyin, insanca, kardeşçe, güzün, yazın* sözcükleri verilebilir.

3. Dağılımsal Ölçütler

• Temel türü *belirteç* (adverb) olan sözcükler ad gibi özne konumunda kullanılamaz, ancak *belirteçlik* (adverbial) yani belirteç işleviyle kullanılan başka türde sözcükler diğer cümle ügelerinin konumlarında bulunabilirler. Bu kullanımları şöyle örneklemek mümkündür.

1. Akşam günün bitim noktasıdır. (Özne)
2. Akşamı bekliyorum. (Nesne)
3. Akşama çok vakit var. (Yer Tamlayıcısı),
4. Günün en güzel vakti akşamdır. (Yüklemcil)

• Konumları esnektir, ya sözcüğün konumunda oynaklık söz konusudur:

1. Yarın Ankara'ya gidiyorum.
2. Ankara'ya gidiyorum yarın.
3. Gidiyorum yarın Ankara'ya.

• Belirteç öbekleri derece bildiren başka bir belirteç tarafından baş olan belirtecin nitelenmesi ile oluşur:

1. Çok aptalca konuşuyorsun.
2. Pek geç geldi.